

AUTOCERTIFICAZIONE

Con la presente si autocertifica che l'articolo di Jasenka Gudelj e Cristiano Guarneri, intitolato "IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE: REDOVNICI-ARHITEKTI I TISKANE KNJIGE O ARHITEKTURI U KONTEKSTU SAMOSTANSKE KULTURE RANOMODERNOGA ISTOČNOG JADRANA" (Tra teoria e pratica: i monaci-architetti e i libri stampati d'architettura nel contesto della cultura monastica dell'Adriatico orientale), pubblicato negli atti del convegno "Dominikanci na hrvatskim prostorima 1221.-2021.", a cura di Slavko Slišković e Ana Biočić, Dominikanska naklada Istina-DHP, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagabria, 2024, pp. 169-191, ISBN 978-953-6814-81-7, è stato elaborato come segue:

- Jasenka Gudelj è autrice dei paragrafi "Uvod: Arhitekt fra Tommaso Maria Napoli u Dubrovniku" e "Redovnici-arhitekti: brojnost, obrazovanje i prakticiranje profesije" (pp. 171-176).
- Cristiano Guarneri è autore dei paragrafi "Profesionalne knjige redovnika-arhitekata i samostanske knjižnice" e "Samostanske knjižnice i arhitektonska kultura istočnoga Jadrana" (pp. 177-190).

Entrambi gli autori sono responsabili del paragrafo conclusivo (p. 190) e degli apparati.

Venezia, 24 luglio 2024

Jasenka Gudelj

Cristiano Guarneri

Biblioteka

Dominikanska baština, 9

Nakladnici:

Hrvatska dominikanska provincija – DNI

Kontakova 1, 10000 Zagreb

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Vlaška 38, 10000 Zagreb

© HDP – Dominikanska naklada Istina

© Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnike:

prof. dr. sc. Anto Gavrić

prof. dr. sc. Josip Šimunović

Recenzenti:

izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović

doc. dr. sc. Iva Mršić Felbar

Lektura:

Josip Tomić

Korektura:

izv. prof. dr. sc. Ana Biočić

prof. dr. sc. Slavko Slišković

Grafičko oblikovanje:

Blaženka Matić

Tisak:

Denona d. o. o., Zagreb

Tiskano u svibnju 2024.

Naklada: 500

ISBN 978-953-6814-81-7 (DNI)

ISBN 978-953-6420-57-5 (KBF)

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001228295.

Knjiga je objavljena uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Slavko Slišković – Ana Biočić (ur.)

DOMINIKANCI
NA HRVATSKIM PROSTORIMA
1221. – 2021.

Dominikanska naklada Istina – HDP
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
UVOD	
Slavko SLIŠKOVIĆ Osam stoljeća Reda propovjednika na hrvatskim prostorima	15
POVIJEST	
Marija KARBIĆ Red, grad i kralj. Dominikanci u srednjovjekovnoj Slavoniji (13. - 16. stoljeće)	31
Stanko ANDRIĆ Dominikanski samostan svete Margarete u Gorjanima	45
Maja CEPETIĆ ROGIĆ Dominikanski red u srednjovjekovnoj Čazmi	53
Zdenko DUNDOVIĆ - Josip FARIČIĆ Kartografski izvori i posjedovni odnosi - prikaz katastika dominikanskih dobara na području Ninske biskupije (17. - 18. st.)	77
Lovorka ČORALIĆ Štovanje pobožnosti Gospe od Ružarija: primjer oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima (16. - 18. st.)	101
Zoran LADIĆ Dominikanci i stanovnici zadarske komune u razvijenom i kasnom srednjem vijeku	127
OBRAZOVANJE, ZNANOST I KULTURA	
Jasenska GUDELJ - Cristiano GUARNERI Između teorije i prakse: redovnici arhitekti i tiskane knjige o arhitekturi u kontekstu samostanske kulture ranomodernoga istočnog Jadrana	169

Andrea RADOŠEVIĆ Dominikanci i hrvatskoglagoljska književnost	191
Hrvoje BEBAN Medieval Dominican Liturgical Chant Books from Dalmatia: New Insights with Focus on the Graduals	219
Ivan FERENČAK Fragmentiranje iluminiranih rukopisa: Ivan Kukuljević Sakcinski i <i>Summa confessorum</i> iz dominikanskog samostana u Dubrovniku	261
Petra VUGRINEC – Lucija VUKOVIĆ Vlaho Bukovac i dominikanski red u Dubrovniku – neuočene spona	287
Ana BIOČIĆ Doprinos dominikanaca Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu	309
Zvonko DŽANKIĆ Doprinos dominikanskih gimnazija razvoju hrvatskog društva 20. stoljeća	331
HRVATSKA ZNANSTVENA BIBLIOGRAFIJA O DOMINIKANCIMA	
Vatroslav SIKETIĆ Hrvatska znanstvena bibliografija o dominikancima – bibliografske jedinice	373
KAZALA	
Kazalo zemljopisnih pojmova	399
Kazalo imena	407

FOREWORD	11
INTRODUCTION	
Slavko SLIŠKOVIĆ Eight Centuries of the Dominican Order of Preachers in Croatian Territories	15
HISTORY	
Marija KARBIĆ The Order, the City, and the King: Dominicans in Medieval Slavonia (13 th – 16 th Century)	31
Stanko ANDRIĆ The Dominican Monastery of St. Margaret in Gorjani	45
Maja CEPETIĆ ROGIĆ The Dominican Order in Medieval Čazma	53
Zdenko DUNDOVIĆ – Josip FARIČIĆ Cartographic Sources and Property Relations – Overview of the Dominicans' Estate in the Territory of the Nin Diocese (17 th – 18 th Century)	77
Lovorka ČORALIĆ Devotion to the Virgin of the Rosary: A Case Study of Wills of Croatian Emigrants in Venice (16 th – 18 th Century)	101
Zoran LADIĆ Dominicans and the Inhabitants of the Zadar Commune in the High and Late Middle Ages	127
CULTURE, EDUCATION AND SCIENCE	
Jasenka GUDELJ – Cristiano GUARNERI Between Theory and Practice: Monk-Architects and Printed Books on Architecture in the Context of Early Modern Eastern Adriatic Monastic Culture	169

Andrea RADOŠEVIĆ Dominicans and Croatian Glagolitic Literature	191
Hrvoje BEBAN Medieval Dominican Liturgical Chant Books from Dalmatia: New Insights with Focus on the Graduals	219
Ivan FERENČAK Fragmentation of Illuminated Manuscripts Ivan Kukuljević Sakcinski and the <i>Summa Confessorum</i> from the Dominican Monastery in Dubrovnik	261
Petra VUGRINEC - Lucija VUKOVIĆ Vlaho Bukovac and the Dominican Order in Dubrovnik - Unnoticed Connections	287
Ana BIOČIĆ The Contribution of Dominicans to the Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb	309
Zvonko DŽANKIĆ The Contribution of Dominican Gymnasiums to the Development of Croatian Society in the 20 th Century	331
CROATIAN SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY ON DOMINICANS	
Vatroslav SIKETIĆ Croatian Scholarly Bibliography on Dominicans - Bibliographic Entries	373
INDEXES	
Geographical index	399
Index of names	407

PREDGOVOR

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. veljače 2022.
Prihvaćeno za objavljivanje: 1. rujna 2022.
UDK 27-789.33:72"16"
27-789.33Napoli, T. M.

IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE: REDOVNICI ARHITEKTI I TISKANE KNJIGE O ARHITEKTURI U KONTEKSTU SAMOSTANSKE KULTURE RANOMODERNOGA ISTOČNOG JADRANA

Jasenka GUDELJ, Cristiano GUARNERI
Sveučilište Ca' Foscari u Veneciji
Odsjek za filozofiju i kulturnu baštinu
ERC AdriArchCult GA br. 865863
Dorsoduro 3246, Venecija
jasenka.gudelj@unive.it, cristiano.guarneri@unive.it

Iz djelomičnog uvida u knjižni fond dominikanskih i drugih samostanskih knjižnica na istočnoj obali Jadrana vidljivo je da su ranonovovjekovni naslovi iz područja arhitekture i srodnih disciplina itekako prisutni, čime se očituje ne samo kulturni obzor redovnika kao naručitelja i učitelja, nego i širi uvid u kolanje znanja i intelektualni potencijal cijele regije. Nadalje, ove su zbirke knjiga omogućavale profesionalnu podršku redovnicima-arhitektima koji su zabilježeni i u Dubrovniku u 17. stoljeću. Među njima se ističe arhitekt Republike dominikanac Tommaso Maria Napoli, autor dvaju teorijskih djela o arhitekturi. Napoli je tijekom devet godina u Dubrovniku, kao što je bila tradicija samostana u Palermu iz kojega je potjecao, vjerojatno podučio arhitekturi lokalne majstore, a možda i kojeg redovnika.

Ključne riječi: *redovnici-arhitekti, teorija arhitekture, ranonovovjekovne tiskane knjige, samostanske knjižnice.*

Uvod: Arhitekt fra Tommaso Maria Napoli u Dubrovniku

U proljeće 1689. godine stigao je u Dubrovnik dominikanac fra Tommaso Maria Napoli, arhitekt porijeklom sa Sicilije. Napolijev je glavni zadatak bio završetak nove katedrale nakon gotovo dva desetljeća gradnje usporene

brojnim prekidima.¹ Tijekom svojega devetogodišnjeg boravka u Dubrovniku, Napoli je također vodio obnovu gornjega kata Kneževce palače i Biskupske palače, njegovi su savjeti uvaženi tijekom oblikovanja palače Sorokočević (danas Biskupske palače), a projektirao je i efemernu arhitekturu te popravljao mlinove u Konavlima.²

U Dubrovniku se nastanio u dominikanskome samostanu, iako mu je 1694. bilo dopušteno koristiti i stan u Biskupskoj palači na Placi.³ Dakle, može se pretpostaviti da je barem u početku, dok je obitavao u samostanu, iz ovih prostorija djelomično rukovodio najvažnijim radovima poslijepotresne obnove Grada.

Dominikanski se samostan Napoliju sigurno učinio prirodnim okruženjem za bavljenje arhitekturom. Naime, Sicilijanac je prva znanja stekao među zidovima dominikanskoga samostana u Palermu, gdje ga je podučavao stariji redovnik-arhitekt fra Andrea Cirrincione. Nadalje, po povratku u Palermo nakon 1710. godine Napoli je postao predavač matematike te civilne i vojne arhitekture u istome samostanu.⁴

* Ovaj je članak dio projekta financiranog sredstvima programa Europske unije za istraživanje i razvoj Obzor 2020 (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult)/This article is part of a project that has received funding from the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult). Zahvaljujemo fra Slavku Sliškoviću i Ani Biočić na ljubaznoj pomoći pri istraživanju za ovaj članak, te Karli Papeš, članici projekta AdriArchCult, na jezičnim savjetima.

¹ Katarina HORVAT-LEVAJ, »The Sicilian Architect Tommaso Maria Napoli and the Baroque Cathedral of Dubrovnik«, *RIHA Journal*, 2015., članak 116, dostupno online URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-201504307185> (zadnje posjećeno 14. studenog 2021.); Katarina HORVAT-LEVAJ, »Arhitektura barokne katedrale«, *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, (ur. Katarina HORVAT-LEVAJ), Dubrovnik - Zagreb, 2014., str. 121-211; Jasenska GUDELJ, »Architettura e diplomazia tra Roma e Dubrovnik: San Girolamo dei Croati e la Cattedrale di Dubrovnik nel secondo Seicento«, *Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*, (ur. Susanne KUBERSKY-PIREDDA), München, 2011.-2012. [i.e. 2016.], str. 185-239.

² Erik H. NEIL, *Tommaso Maria Napoli, 1659.-1725.: un architetto domenicano e il suo mondo*, Palermo, 2012., str. 28-33; Francesca PASSALACQUA, »NAPOLI, Tommaso Maria«, *Dizionario biografico degli italiani*, sv. 77, Roma, 2012.; Katarina HORVAT-LEVAJ, »Tommaso Napoli u Dubrovniku«, *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. i 22. studenog 2003. godine u Splitu*, (ur. Vladimir MARKOVIĆ, Ivana PRIJATELJ-PAVIČIĆ), Split, 2007., str. 31-52; Katarina HORVAT-LEVAJ, Relja SELEROVIĆ, »Barokna obnova Kneževa dvora u Dubrovniku«, *Dubrovački ljetopis*, 10, 2006., str. 87-122: 104-116.

³ E. H. NEIL, *Tommaso Maria Napoli*, str. 32; K. HORVAT-LEVAJ, »The Sicilian Architect«, paragraf 17.

⁴ Poznato je da je podučavao dvojicu učenika, fra Cosima Agnettu i fra Benedetta Maria del Castronea. Potonji je bio učitelj fra Lorenza Oliviera i dvojice važnih svjetovnih arhitekata u Palermu kasnoga 18. stoljeća, Antonija Interguglielmija i Giovannija Maggiordoma. E. H.

Poput svoga učitelja Napoli je koristio i obogaćivao samostansku knjižnicu, odnosno stručnu je literaturu vjerojatno držao uza se. Na jednome primjerku skraćene verzije Vitruvijevih *Deset knjiga* Giovannija Antonija Rusconija (Venecija, 1660.) iz Biblioteca centrale della Regione Siciliana u Palermu, u koju su došle i neke knjige iz dominikanskoga samostana u istome gradu, upisano je rukom: »Ad uso di fra Andrea Cirrincione di Palermo dell'ordine di P.P. Predicatori« i »Ad uso del P. fra Tomasi Maria Napoli Palermitano dell'ordine de' Predicatori. Architetto della Repubblica di Ragusi e di S.C. Macstà e della città di Palermo«.⁵

Napoli je i autor dvaju traktata o arhitekturi: *Utriusque architecturae compendium* (Rim, 1688.) i *Breve trattato dell'architettura militare moderna* (Palermo, 1722.), iz kojih je također očigledno njegovo poznavanje tekstova Vitruvija, Albertija, Vignole, Palladija i Scamozzija te niza europskih vojnih inženjera, kao što su Blaise François Pagan, Matthias Dögen, Jean Errard de Bar-le-Duc, Jacques Ozanam, Antoine de Ville, a ponajviše Sébastien le Prestre de Vauban.⁶ Posvete dviju inačica *Compendiuma*, prve vodećemu rimskom arhitektu Carlu Fontani (raniji konzultant projekta dubrovačke katedrale i autor brojnih traktata) te druge vojskovođi u službi Habsburgovaca pri opsadi Beograda Antoniju Caraffi, ukazuju na moguće puteve Napolijeva dolaska u južnojadranski grad, ali i enkomijastičku dimenziju korištenja profesionalnih knjiga.⁷ Također, na pročelju Sorokočevićeve pala-

NEIL, *Tommaso Maria Napoli*, str. 11-18, 40-41.

⁵ Giovanni A. RUSCONI, *I dieci libri d'architettura di Gio. Antonio Rusconi. Secondo i precetti di Vetrurio*, In Venetia: appresso il Nicolini, 1660 (Palermo, Biblioteca Centrale della Regione Siciliana, 7.4.F.19), prema Emanuela GAROFALO, »La tradizione vitruviana e la grande trattatistica«, *La biblioteca dell'architetto. Libri e incisioni (XVI-XVIII secolo) custoditi nella Biblioteca Centrale della Regione Siciliana*, katalog izložbe, Palermo, 8-22 novembre 2007., (ur. Maria S. DI FEDE, Fulvia SCADUTO), Palermo, 2007., str. 27-59: 40-41, N. 4; E. H. NEIL, *Tommaso Maria Napoli*, str. 16.

⁶ Tommaso M. NAPOLI, *Utriusque architecturae compendium in duos libros divisum*, Romae: Typis Ioannis Baptistae Moli, 1688.; T. M. NAPOLI, *Breve trattato dell'architettura militare moderna cavato da' più insigni autori*, Palermo: per Francesco Cichè, 1722. O Napolijevim teorijskim spisima vidi: Denis DE LUCCA, *Tommaso Maria Napoli: a dominican friar's contribution to Military architecture in the Baroque Age*, Malta, 2015.; *Tommaso Maria Napoli Utriusque architecturae compendium Roma 1688. Breve trattato sulle fabbriche civili e militari e la conservazione delle architetture del frate domenicano Tommaso Maria Napoli*, (ur. Rosario SCADUTO), Roma, 2013.; E. H. NEIL, *Tommaso Maria Napoli*, str. 19-24, 35-41.

⁷ E. H. NEIL, *Tommaso Maria Napoli*, str. 23; o Carlu Fontani vidi: *Studi sui Fontana. Una dinastia di architetti ticinesi a Roma tra '500 e '700*, (ur. Giuseppe BONACCORSO, Marcello FAGIOLLO), Roma, 2008.; *Carlo Fontana 1638-1714. Celebrato architetto*, (ur. Giuseppe BONACCORSO, Francesco MOSCHINI), Roma, 2017.

če prema katedrali, na čijem je oblikovanju vjerojatno sudjelovao i Napoli, portal je nastao po uzoru na Vignolin gornji ulaz u palaču Farnese u Capraroli, objavljen u *Regola delli cinque ordini d'architettura*, no nešto izmijenjenih proporcija.⁸

Dakle, za barem je jednoga arhitekta u službi Dubrovačke Republike poznato da je pripadao dominikanskome redu i da je njemu samostan predstavljao mjesto prijenosa arhitektonskoga znanja s majstora na učenike, a samostanske su knjižnice bile rezervoari referentnih naslova teorije i prakse. Nije vjerojatno da se radilo o usamljenome primjeru, s obzirom na to da je postojala duga tradicija redovnika umjetnika i arhitekata, napose dominikanaca, što su već primijetili eruditi 19. stoljeća.⁹ Stoga je cilj ovoga rada dodatno rasvijetliti različite aspekte ranonovovjekovne prakse obrazovanja i svakodnevnoga profesionalnog rada fratara-arhitekata, ali i razmotriti mogućnosti šire uporabe profesionalne literature u samostanskim knjižnicama na istočnoj obali Jadrana.

1. Redovnici-arhitekti: brojnost, obrazovanje i prakticiranje profesije

Redovnici i općenito svećenici-arhitekti postali su tijekom 17. stoljeća uobičajena pojava na talijanskome arhitektonskom tržištu. Sigurno je da su pojedini redovnici i braća laici i tijekom ranijih stoljeća bili uposleni na graditeljskim poslovima, iako ostaje otvoreno pitanje obima i tipa njihove participacije. U kontekstu istočnoga Jadrana poznata su imena nekolicine franjevac, od fra Vite Kotoranina, aktivnog u Boki kotorskoj i Srbiji tijekom druge četvrtine 14. stoljeća, te fra Danijela i fra Stjepana, koji su zabilježeni na gradilištu dubrovačke Male braće u 14. i 15. stoljeću, ili pak fra Mateja iz Zadra, graditelja crkva u Komrčaru na Rabu.¹⁰ Usporedimo li njihovu brojnost u 15. i 16. stoljeću, kada su ličnosti kao što su Leon Battista Alberti ili fra Giovanni Giocondo ipak bile izuzeci, sa 17. i 18. stoljećem, kada se moglo

⁸ Jasenka GUDELJ, Anita RUSO, »Tiskani renesansni traktati o arhitekturi u Dubrovniku«, *Peristil*, god. 56, br. 1, Zagreb, 2013., str. 107.

⁹ Vincenzo MARCHESI, *Memorie dei più insigni pittori, scultori e architetti domenicani*, Firenze, 1854.

¹⁰ O crkvama propovjedničkih redova na istočnome Jadranu vidi: Igor FIŠKOVIĆ, *Secundum morem patriac. Identitet crkava propovjedničkih redova u jadranskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2016. s prethodnom literaturom i posebno značajnom raspravom o udjelu redovnika u projektiranju na str. 194-202.

brojiti na desetke poznatih aktivnih svećenika-arhitekata, uočava se znatna raširenost pojave.

Dominikanski je red bio među najplodnijim redovima u obrazovanju arhitekata među svojim članovima. Čuveni fra Giocondo vjerojatno je bio dominikanac, a Redu je sigurno pripadao Domenico Paganelli, vlasnik velikoga broja knjiga o arhitekturi, zatim spomenuti Tommaso Maria Napoli te mnogi drugi arhitekti u Palermu i na Siciliji.¹¹ Zanimljiva pojava bio je i kapucin fra Michele Bergamasco, koji je za svoj red, ali i za pape svojega vremena, projektirao niz građevina.¹² Ipak, po obrazovanju i broju aktivnih arhitekata prednjačili su isusovci. Tijekom 17. i 18. stoljeća talijanske su provincije isusovačkoga reda brojile na desetke redovnika-arhitekata,¹³ među kojima su u Dubrovniku bili aktivni Giovanni Battista Canauli i Serafino Fabrini, da bi konačno Sveti Ignacije bio podignut prema nacrtima slavnoga Andree Pozza, dok je gradnju vodio brat-laik Henri Laloyau.¹⁴ Riječku je jezuitsku crkvu, danas katedralu sv. Vida, prvotno osmislio otac Giacomo Briano, autor brojnih projekata reda u Italiji i u Poljskoj.¹⁵ Konačno, kako bi se donekle upotpunila slika, mogu se navesti i teatinci Guarino Guarini i Giuseppe Pozzo ili pak svećenik Filippo Javarra. Raširenost pojave dakako otvara pitanje formiranja arhitekta-svećenika u profesionalnome smislu. U dominikanskome samostanu u Palermu, odakle potječe Napoli, školovane su četiri različite generacije redovnika kako bi postali praktični

¹¹ E. H. NEIL, *Tomaso Maria Napoli*, str. 14.

¹² Carla BENOCCHI, *Un architetto cappuccino nella Roma barocca. Fra Michele Bergamasco*, Roma, 2014.

¹³ Richard BÖSEL, »Episodi emergenti dell'architettura gesuitica in Italia«, *La architettura gesuitica. Actas del Simposio Internacional, Zaragoza, 9-11 de diciembre 2010*, (ur. María I. AJVARO ZAMORA, Javier IBÁÑEZ FERNÁNDEZ, Jesús F. CRIADO MAINAR), Zaragoza, 2012., str. 71-89; za detaljan pregled vidi prva dva sveska *Jesuitenarchitektur in Italien: 1540-1773*, (ur. Richard BÖSEL, Herbert KARNER), sv. I, *Die Baudenkmäler der römischen und der neapolitanischen Ordensprovinz*, Beč, 1986.; sv. II, *Die Baudenkmäler der mailändischen Ordensprovinz*, Beč, 2007.

¹⁴ Katarina HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, 2015., str. 138-140, 157-165; Tanja TRŠKA MIKLOŠIĆ, »Ncostvareni projekt isusovačke crkve i kolegija (1659.) u Dubrovniku«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 33, Zagreb, 2009., str. 125-140; *Andrea Pozzo (1642.-1709.): der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten*, (ur. Herbert KARNER), Beč, 2012.; *Andrea i Giuseppe Pozzo. Atti del convegno internazionale di studi, Venezia, Fondazione Giorgio Cini, 22 - 23 novembre 2010*, (ur. Roberto PANCHERI), Venezia, 2012.; Vittorio DE FEO, *Andrea Pozzo: architettura e illusione*, Rim, 1988.

¹⁵ Nina KUDIŠ, »Projekt Giacomina Briana za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, god. 34, br. 1, Split, 1994., str. 269-282; K. HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, str. 89-100.

arhitekti. Fratere su u arhitektonsku profesiju unutar samostana upućivala njihova starija subraća, a tip obrazovanja i raspoloživost knjiga (o čemu će još biti riječi) u samostanskim knjižnicama oblikovali su posebno zanimljive ličnosti. Kulturni obzori redovnika-arhitekata obuhvaćali su teologiju (pri čemu je praktično razumijevanje liturgije sigurno bilo od velike pomoći), ali i matematiku i književnost, kao i osnove crtanja, glavnoga komunikacijskog medija arhitekture. Time su im pružene solidne osnove za izmjeru zemljišta i građevina, izračun količine građevinskoga materijala i vođenje knjige troškova gradilišta.

Zanimljivo je usporediti profesionalna znanja redovnika-arhitekta s funkcioniranjem svjetovnoga profesionalnog sustava. Arhitekti su većinom ulazili u radionice i ateljee kao vrlo mladi šegrti (*garzoni*) te su često ostali nepismeni, no obrazovali su se kroz empirijske zadatke u radionici i na gradilištu.¹⁶ Tek od kasnoga 17. stoljeća kroz akademije poput one Svetoga Luke u Rimu formalizira se i institucionalizira njihova profesionalna putanja.¹⁷ S druge strane, redovnici i svećenici-arhitekti bili su odrasli muškarci s dobrim obrazovanjem, ali uglavnom bez praktičnoga iskustva u gradnji. Kako bi ga usvojili i afirmirali se i izvan matičnoga reda, praktični dio obrazovanja trebali su steći u radionici nekoga etabliranog arhitekta. Tako u rimskome ateljeu Carla Fontane nalazimo Napolija i Juvarru, ali i Carlova nećaka Carla Stefana Fontanu i, prethodno pitomca Škotskoga kolegija u Rimu, Jamesa Gibbsa. Može se zaključiti da su svojom pojavom unosili u radionice komplementarne vještine svjetovnih učenika, što je sigurno bilo važno za funkcioniranje velikih i ambicioznih arhitektonskih studija poput onoga Carla Fontane.

Nadalje, fratri-arhitekti znali su latinski i druge jezike te su mogli računati na samostanski sustav koji im je osiguravao smještaj i pomoć u svim glavnim europskim gradovima. Ove prednosti, vidljive već u Napolijevu slučaju u Dubrovniku, omogućile su nadzor nad izvođenjem projekata na velikoj udaljenosti od ateljea glavnog arhitekta. Habit je često omogućavao

¹⁶ Općenito o sustavu *garzona* vidi: *Garzoni. Apprendistato e formazione tra Venezia e l'Europa in età moderna*, (ur. Anna BELLAVITIS, Martina FRANK, Valentina SAPIENZA), Mantova, 2017.

¹⁷ O obrazovanju arhitekata u razdoblju renesanse i baroka vidi: Giuseppe BONACCORSO, »L'attualità della bottega di Carlo Fontana: precettistica, apprendistato e professione«, *Carlo Fontana 1638-1714 Celebrato Architetto*, str. 29-37; Tommaso MANFRÉDI, *La costruzione dell'architetto: Maderno, Borromini, i Fontana e la formazione degli architetti ticinesi a Roma*, Rim, 2008.; Alessandro CASTAGNARO, *La formazione dell'architetto. Botteghe, accademie, facoltà, esperienze architettoniche*, Napulj, 2003., str. 31-132.

lakše prelaženje granica i slobodno kretanje u inozemstvu, što je svjetovnim arhitektima i majstorima bilo otežano, pa su neki redovnici bili zapamćeni i kao špijuni.¹⁸

Konačno, pripadnost redu omogućavala je redovnicima-arhitektima određenu financijsku neovisnost, pa su povremeno prihvaćali plaćanja u naturi ili pak izravno samostanu.¹⁹ Ovime su, uz plemiće-diletante, unosili novu dimenziju i nelojalnu konkurenciju na arhitektonskome tržištu svojega vremena. Ipak, nije bila riječ o pravilu jer je Tommaso Maria Napoli, kao i drugi prestižni arhitekti u službi Dubrovačke Republike, bio izdašno plaćen.²⁰

2. Profesionalne knjige redovnika-arhitekata i samostanske knjižnice

Pripadnost redu omogućavala je pristup samostanskim knjižnicama, a profesionalni interes redovnika-arhitekata obogaćivao je knjižni fond naslovima potrebnim za prakticiranje i podučavanje. Stoga je istraživanje samostanskih knjižnica određeni tip otiska profesionalnoga i teorijskoga djelovanja ovih fratara, ali i odraz šire arhitektonske kulture neke regije.²¹

Samostanske knjižnice obilovale su i još uvijek obiluju prije svega teološkim i filozofskim djelima te djelima iz kanonskoga prava. Ipak, ove zbirke sadrže i bogat repertoar tekstova humanističke književne kulture, ali i matematike, što je činilo temelj obrazovanja redovnika-arhitekata. Podaci iz kataloga inkunabula istočnoga Jadrana i prostora bivše Jugoslavije, gdje se danas nalaze mnoge knjige istočnojadranske provenijencije, potvrđuju da su do početka 16. stoljeća knjige ove tematike bile izrazito učestale u samostanskim knjižnicama, napose dominikanskoga reda.²²

¹⁸ Gianmario GUIDARELLI, »Monaci e frati viaggiatori. Città, architettura, territorio tra XVI e XVIII secolo«, *Ateneo veneto: Atti e memorie*, god. 16, br. 2, 2017., str. 57-67.

¹⁹ C. BENOCCI, *Un architetto cappuccino*.

²⁰ K. HORVAT-LEVAJ, »The Sicilian Architect«, paragraf 17.

²¹ O društvenom kapitalu povijesnih knjiga u hrvatskim povijesnim zemljama vidi: Aleksandar STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483.) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835.)*, Zagreb, 2008.

²² Milan PELC, »Inkunabule u hrvatskim dominikanskim samostanima«, *Dominikanci u Hrvatskoj*, (ur. Igor FISKIČIĆ), katalog izložbe, 20. prosinca 2007. - 30. ožujka 2008., Zagreb, 2008. [i.e. 2011.], str. 246-253; Sante GRACIOTTI, »Glosse sull'incunabolo italo-veneziano in Dalmazia«, *Il libro nel bacino adriatico (XV-XVIII secolo)*, (ur. Sante GRACIOTTI), Firenze, 1992., str. 125-144; Franjo ŠANJEK, Šime JURIC, »Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u

Humanistička književna kultura i matematika bile su samo dvije osnovne discipline obrazovanja arhitekata, profesije koja je upravo tijekom 15. i 16. stoljeća prolazila važnu preobrazbu od zanata prema slobodnoj umjetnosti. Kroz knjige ovih disciplina redovnici su se lako mogli približiti arhitekturi, čak i ako u knjižnici njihova samostana nije bilo primjeraka Vitruvija, Serlija, Vignole ili Palladija. Antički tekstovi i iz njih proizašla literatura nudili su reference iz poljoprivrede i arhitekture vila, kao i iz vojne strategije i utvrđivanja. Priručnici iz geometrije, perspektive i mjerništva bili su konkretniji i pružali su široku lepezu osnovnih vještina građevinskih aktivnosti, od kojih je najvažnije bilo tehničko crtanje. Od 17. stoljeća priručnici iz matematike počeli su sadržavati kratak odjeljak o civilnoj arhitekturi koji se u nekim slučajevima sastojao od vrlo skraćena izlaganja arhitektonskih redova s nekoliko ilustracija. Konačno, samostanske su knjižnice bile posebno bogate i takozvanim *Mirabiliae Urbis Romae* i drugim opisima gradova i krajeva, književnom vrstom koja je sadržavala podatke i korisne ilustracije antičkih i modernih poznatih građevina te karte gradova i vizure.²³ Kao što će se pokazati u nastavku, svesci koji su se bavili ovim temama bili su prisutni u dominikanskim knjižnicama istočnoga Jadrana.

Osim iz navedenih područja, redovnici-arhitekti sigurno su izravno obožavali samostanske knjižnice i stručnim naslovima. Tako je 1624. godine,

Hrvatskoj. II. zbirka inkunabula dominikanskih knjižnica u Hrvatskoj», *Croatica Christiana periodica*, god. 9, br. 15, Zagreb, 1985., str. 123-199.

²³ O knjižnici arhitekta vidi: *La biblioteca dell'ingegnere e dell'architetto (1707-1866), katalog izložbe, Mantova, Biblioteca comunale*, 6. svibnja - 13. kolovoza 2016., (ur. Carlo TOGLIANI), Mantova, 2016.; *I libri e l'ingegno. Studi sulla biblioteca dell'architetto (XV-XX secolo)*, (ur. Giovanna CURCIO, Marco R. NOBILE, Aurora SCOTTI TOSINI), Palermo, 2010.; *La biblioteca dell'architetto del Rinascimento: antichi libri di architettura della Biblioteca Universitaria di Padova, katalog izložbe, Padova, Biblioteca Universitaria*, (ur. Renzo FONTANA, Pietro GNAN, Stefano TOSATO), Padova, 2008.; *La biblioteca dell'architetto: libri e incisioni (XVI-XVIII secolo) custoditi nella Biblioteca centrale della Regione siciliana, katalog izložbe, Palermo, 8. - 22. studenog 2007.*, (ur. Maria S. DI FEDE, Fulvia SCADUTO), Palermo, 2007. O korištenju knjiga u arhitektonskom projektu u različitim talijanskim regijama vidi seriju »Testo, immagine, luogo« Caracol, Palermo: *La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna*, (ur. Stefano PIAZZA), Palermo, 2013.; *Dal trattato al manuale: la circolazione dei modelli a stampa nell'architettura tra età moderna e contemporanea*, (ur. Aurora SCOTTI TOSINI), Palermo, 2013.; *Libri incisioni e immagini di architettura come fonti per il progetto in Italia*, (ur. Fulvia SCADUTO), Palermo, 2013.; *Libri d'architettura a Brescia: editoria, circolazione e impiego di fonti e modelli a stampa per il progetto tra XV e XIX secolo*, (ur. Irene GIUSTINA), Palermo, 2015.; *Il torchio e l'architetto: opere a stampa e biblioteche di architettura nei ducati di Parma e Piacenza in età farnesiann (1545.-1731.)*, (ur. Carlo MAMBRIANI), Roma, 2013.; *Studio d'architettura civile: gli atlanti di architettura moderna e la diffusione dei modelli romani nell'Europa del Settecento*, (ur. Aloisio ANTINORI), Roma, 2013.

nakon smrti dominikanskoga arhitekta Domenica Paganellija, bio sastavljen inventar s više od 130 knjiga o arhitekturi, vojnome inženjerstvu, perspektivi, matematici i geografiji. Paganelli je položio zavjete u dominikanskom samostanu Sant'Andrea u Faenzi, svomemu rodnom mjestu, a radio je kao arhitekt u Loretu, Rimu i Ferrari. Tako veliku biblioteku uspio je prikupiti upravo tijekom svojih putovanja po Apeninskome poluotoku, a analize njegovih projekata pokazuju da je knjige koristio u procesu oblikovanja. Posljednjih se godina života vratio u dominikanski samostan u Faenzi i konačno ostavio svoju zbirku knjiga tamošnjoj samostanskoj knjižnici, iako je umro u Rimu.²⁴ Paganelli je svoju knjižnicu, ili barem njezin dio, premještao s jednog mjesta na drugo kao temeljno oruđe u svomemu profesionalnom djelovanju.

Postoje određene indicije da je i Tommaso Maria Napoli slično postupao. Uz već spomenuto Vitruvijevu djelo, na kojemu se potpisao i kao arhitekt Dubrovačke Republike, vrlo se vjerojatno služio i drugim primjercima knjiga na kojima je prisutan *ex-libris* njegova učitelja Cirrincionea: izdanje Sebastiana Serlija iz 1551., *Arte militare Terrestre, e Maritima* Marija Savorgnana iz 1614. te *Corona Imperiale dell'architettura militare* iz 1618. i *Corno dogale della architettura militare* iz 1639. Pietra Sardi.²⁵ Vrlo je vjerojatno došao u doticaj s kompendijem Francesca Tensinija o vojnoj arhitekturi iz 1624. godine s *ex-librisom* »Josephu de Panormo Ordinis Praedicatorum«,²⁶ kojega je moguće identificirati kao još jednoga fratra-arhitekta i inženjera Giuseppea Pagliu. Paglia je bio suradnik Francesca Borrominija, život je proveo u Rimu, gdje je susreo i Stjepana Gradića,²⁷ a pred smrt se vratio u rodni Palermo i umro

²⁴ Gianpaolo ANGELINI, »La Lista delli libri di frate Domenico Paganelli: la biblioteca di un architetto tra Roma e le legazioni pontificie agli esordi del Barocco«, *Il capitale culturale*, 23, 2021., str. 249-276.

²⁵ Sebastiano SERLIO, *Il primo [-quinto] libro d'architettura*, In Venetia: per Pietro Nicolini da Sabbio, ad instantia di Melchiorre Sessa, 1551. (4.35.H.12), vidi E. GAROFALO, *La tradizione Vitruviana*, str. 46-47, br. 7. Mario SAVORGNANO, *Arte militare terrestre, e maritima; secondo la ragione, et uso de' più valorosi capitani antichi, e moderni*, In Venetia, presso Sebastiano Combi, 1614. (Antiqua.Y.6.IV.39); Pietro SARDI, *Corona imperiale dell'architettura militare*, In Venetia: nella stamperia di Barezzi Barezzi, 1618. (4.13.N.9); Pietro SARDI, *Corno dogale della architettura militare*, In Venetia: appresso i Giunti, 1639. (4.35.H.44), vidi F. SCIBILIA, *Geometria e architettura militare*, str. 72-73, br. 4; str. 74-75, br. 5; str. 80-81, br. 8.

²⁶ Francesco TENSINI, *La fortificatione guardia difesa et espugnatione delle fortezze sperimentata in diverse guerre*, In Venetia: appresso Evangelista Deuchino, 1624. (Antiqua.IV.1275.), vidi F. SCIBILIA, *Geometria e architettura militare*, str. 76-77, br. 6.

²⁷ J. GUDELJ, »Architettura e diplomazia«, str. 196.

u istome samostanu.²⁸ Ostaje otvoreno pitanje je li Napoli ove knjige nakon Cirrincioneove smrti nosio sve do Dubrovnika, gdje je sigurno imao pristup barem nekim profesionalnim knjigama koje je ili donio ili su se nalazile u samostanskoj knjižnici.²⁹ S obzirom na to da je Napoli tijekom svojega boravka u Dubrovniku najmanje triput odlazio iz Grada kako bi služio Habsburgovcima u Beču, Osijeku i Beogradu zbog radova na utverdama, može se pretpostaviti da je sa sobom nosio barem neke stručne naslove. Dakle, iako u manjemu obimu od Paganellija, Napoli je također morao imati pokretnu knjižnicu na putovanjima i sastancima. Dubrovačka je dominikanska knjižnica u 19. stoljeću potpuno rastavljena i obnovljena te još preostaje utvrditi naslove kojima se mogao koristiti.³⁰

Nesumnjivo je da su fratri-arhitekti doprinosili obogaćivanju samostanskih knjižnica literaturom koja se usko veže za arhitektonsku profesiju, no i dimenzija obrazovanja budućih naručitelja bila je uzrok prikupljanja ovih naslova. Samostani i vjerska učilišta bili su važne obrazovne institucije lokalnih elita, pogotovo u gradovima bez sveučilišta. Redovnici koji su podučavali u samostanima upoznivali su mlade plemiće s nekim granama arhitekture važnim za njihovu buduću karijeru, kao što su matematika i vojno inženjerstvo, poljoprivreda i gospodarenje posjedima i kućanstvom.

3. Samostanske knjižnice i arhitektonska kultura istočnoga Jadrana

Knjige o arhitekturi i srodnim disciplinama u samostanima dominikanskih i drugih redova istočnoga Jadrana trebalo bi shvatiti kao dio širega istraživanja o kruženju arhitektonskoga znanja. Definicija *arhitektonskoga znanja* obuhvaća niz disciplina i književnih žanrova vezanih za arhitekturu

²⁸ F. SCIBILIA, »Geometria e architettura militare«, str. 61-87: 65.

²⁹ Jasenska GUDELJ, »Architectural treatises and the East Adriatic coast: cultural transfers and the circulation of knowledge in the Renaissance«, *Artistic practices and cultural transfer in Early Modern Italy. Essays in honour of Deborah Howard*, (ur. Nebahat AVCIOĞLU, Allison SHERMAN), Farnham, 2015., str. 107-127; Jasenska GUDELJ, »Radionice i klasični jezik u ranome novom vijeku: traktati i crteži na istočnoj obali Jadrana«, *Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske. Zbornik radova znanstvenog skupa »Dani Cvita Fiskovića«*, (ur. Dino MIJINOVIĆ, Ana MARINKOVIĆ, Ana MUNK), Zagreb, 2014., str. 101-121; J. GUDELJ, A. RUSO, »Tiskani renesansni traktati«, str. 101-112; Jasenska GUDELJ, Dubravka BOTIČA, *Arte et Marte. Knjige o arhitekturi u Zrinjani*, katalog izložbe, Zagreb, 2012.

³⁰ O povijesti gradnje današnje knjižnice dominikanskoga samostana u Dubrovniku vidi: Vinicije B. LUPIS, »Obnova dubrovačkog dominikanskog samostana i crkve u 19. stoljeću: stara knjižnica i crkveni oltari«, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea*, god. 2, Zadar, 2015., str. 109-130: 110-115.

koji su pridonijeli obrazovanju i profesionalnomu djelovanju arhitekata, ali i kulturnomu obzoru naručitelja.

U tu svrhu pristupljeno je katalogizaciji ne samo arhitektonskih rasprava koje se danas čuvaju u knjižnicama istočne obale Jadrana od Kopra do Kotora, nego i svih knjiga koje su pridonijele kolanju arhitektonskoga znanja. Naslovi su popisivani po tematskome ključu prema različitim disciplinama arhitektonskoga znanja. Osim onoga što se naziva arhitektonskim traktatom od Vitruvija do renesansnih arhitektonskih rasprava, u istraživanje su uvrštene i knjige o vojnoj arhitekturi; tekstovi o brodogradnji i mehanici, matematici, geometriji, perspektivi i mjerništvu; teorijska djela o vizualnim umjetnostima, urbanizmu i idealnim gradovima; *Mirabilia Urbis Romae* i drugi opisi gradova i regija te na kraju niz djela koja su davala funkcionalne prijedloge za različite tipove građevina, kao što su na primjer teorijske knjige iz poljoprivrede i ekonomije za vile i palače ili pak vjerski propisi za crkve i druge vjerske građevine.

Od samoga početka istraživanja nastojalo se istražiti i javne državne ili komunalne knjižnice i vjerske, poput samostanske i biskupijske knjižnice. Cilj je dobiti ujednačene i homogene podatke o istočnome Jadranu s usporedivim rezultatima arhitektonskih knjiga u državnim i crkvenim knjižnicama. Od ukupno 97 katalogiziranih knjižnica sa zbirkama starih knjiga koje se nalaze u Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Srbiji, 53 knjižnice (54 %) pripadaju Crkvi. Među njima je identificirano samo pet biskupijskih ili biskupskih knjižnica, dok su preostalih 48 samostanske knjižnice. Među ovim posljednjima, 34 knjižnice pripadaju franjevačkim samostanima, šest je dominikanskih knjižnica, pet pravoslavnih, dvije benediktinske i jedna kapucinska.

Istraživanje je još uvijek u tijeku, pa se ovdje donose rezultati uvida u deset različitih samostanskih biblioteka, uglavnom franjevačkih, dominikanskih i isusovačkih. Uzelo se u obzir i velike i male samostanske knjižnice duž istočnojadranske obale: uz djelomični uvid u knjižnice samostana dominikanaca u Dubrovniku i Korčuli, kao i Knjižnicu »Hijacinta Boškovića« dominikanskoga samostana Sv. Krunice u Zagrebu (gdje se nalaze i knjige jadranske provenijencije), pregledane su i knjižnice franjevačkih samostana u Šibeniku i Dubrovniku, isusovačkih kolegija u Dubrovniku i Rijeci te iz njih izmještene knjige koje se danas čuvaju u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku i u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci. Konzultirani su suvremeni i povijesni katalogi, a u nekim slučajevima i stari inventari kroz koje je utvrđena

povijesna prisutnost nekih danas izgubljenih naslova. Postojeći su primjerci detaljno materijalno analizirani, proučeni su tragovi njihova korištenja, marginalije i *ex-librisi* te je utvrđena provenijencija kada je za to bilo osnove.

Među samostanskim se knjižnicama po broju knjiga uključenih u istraživanje ističe isusovački kolegij u Dubrovniku, gdje je u inventarima pronađena trijada renesansnih arhitektonskih rasprava: Palladijev *editio princeps*, primjerak Albertija iz 16. stoljeća i neodređeno izdanje Vignoline *Regole* koje se vodi kao nestalo, a zabilježeno je u inventaru iz 1870. godine.³¹ Albertijev je traktat najvjerojatnije primjerak iz 1550. godine u talijanskome prijevodu Cosima Bartolija. Čak i ako ne pripada odjelu Collegium Ragusinum Znanstvene knjižnice u Dubrovniku, sadrži rukopisni *ex-libris*: »Ragusinus Soc. Jesu.«³² Kada je riječ o Palladiju, izvorno je izdanje *I quattro libri* iz 1570. godine prethodno bilo u vlasništvu Francesca i Marina Gondole, čiji su *ex-librisi* na naslovnoj stranici, dok pečat »Kr. Realna gimnazija u Dubrovniku« ukazuje da je knjiga u knjižnicu bivšega isusovačkog kolegija ušla tek u 19. stoljeću.³³

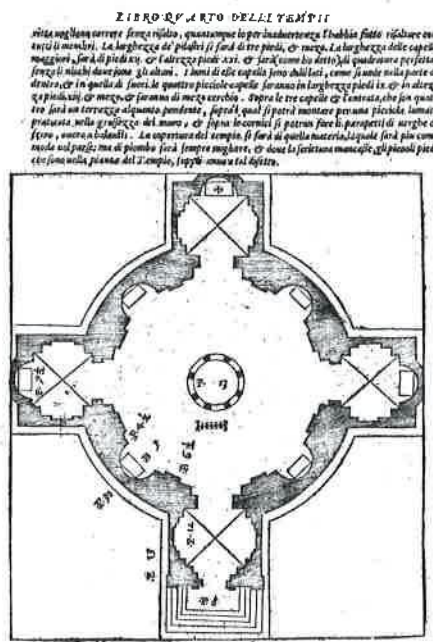
Prema zasad prikupljenim podacima, franjevački i dominikanski samostani u Dubrovniku bili su jedini samostani na istočnome Jadranu koji su posjedovali primjerke renesansnih rasprava iz 16. stoljeća. Franjevački samostan čuva kopiju Albertija u talijanskome prijevodu Pietra Laura (Venecija, 1546.) i, nažalost, samo fragmente Vitruvijeve *De architectura* s komentarom Guillaumea Philandriera (Lyon, 1552.).³⁴ S druge strane, dominikanski samostan sadrži prvo izdanje Serlijeve rasprave s prvih pet knjiga i *Extra-*

³¹ Znanstvena knjižnica u Zadru, Ms. 703, *Catalogo dei libri del sopresso Ginnasio dei Gesuiti di Ragusa consegnati alla Direzione di quel Ginnasio*, c. 1870., *Opere varie*, N. 72 (Alberti, *Architettura*. 1. 8. Venezia. 1570.), 75 (Palladio, *Architettura*. 1. 12. Venezia. 1570.); *Libri che mancano*, nenumerivani unos (Vignola, *Architettura*. 1. Roma).

³² Leon Battista ALBERTI, *L'architettura [...] tradotta in lingua fiorentina da Cosimo Bartoli*, In Firenze: appresso Lorenzo Torrentino, 1550. (Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, A III 45), vidi: J. GUDELJ, A. RUSO, »Tiskani renesansni traktati«, str. 103-104.

³³ Andrea PALLADIO, *I quattro libri dell'architettura*, In Venetia: appresso Francesco de' Franceschi, 1570. (ZKD, A II 50), vidi: J. GUDELJ, A. RUSO, »Tiskani renesansni traktati«, str. 109.

³⁴ Leon Battista ALBERTI, *I dieci libri dell'architettura [...] nuovamente de la latina ne la volgare lingua con molta diligenza tradotti*, In Venetia: appresso Vincenzo Valgrisi, 1546. (Knjižnica franjevačkog samostana u Dubrovniku, 1 II), vidi: J. GUDELJ, A. RUSO, »Tiskani renesansni traktati«, str. 103; VITRUVIUS POLLIO, *De architectura libri decem*, Lugduni: apud Ioan. Tornaesium, 1552. (FSD, 41b VI 22), isto je izdanje navedeno u inventaru knjižnice obitelji Gozze s početka 19. stoljeća, vidi: J. GUDELJ, A. RUSO, »Tiskani renesansni traktati«, str. 102.

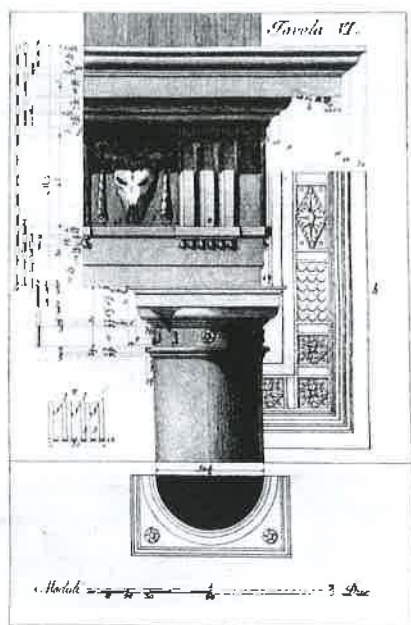
1. Sebastiano SERLIO, *Tutte l'opere d'architettura*, In Venetia: presso Francesco de' Franceschi, 1584., Knjiga V, cc. 203v–204r.

ordinario libro (Venecija, 1551.), koje su prethodno sve bile zasebno objavljene.³⁵ Vrijedi napomenuti da je peta knjiga, kasnije objavljena, u potpunosti posvećena crkvenoj arhitekturi.³⁶ (Slika 1) Logično je da je ova knjiga bila nabavljena i čuvana u samostanskoj knjižnici, no Serlijevi nekanonski modeli crkava, uglavnom temeljeni na centralnim tlocrtima, teško su mogli biti korišteni u posttridentskome vremenu. Toga su dominikanci u Dubrovniku bili itekako svjesni, jer su u knjižnici čuvali i drugi svezak *Acta Ecclesiae Mediolanensis Carla Borromea s Instructionum fabricae et suppellectilis ecclesiasticae* (Brescia, 1603.).³⁷

³⁵ Sebastiano SERLIO, *Il primo [-quinto] libro d'architettura*, In Venetia: per Pietro Nicolini da Sabbio, ad instantia di Melchiorre Sessa, 1551. (Knjižnica dominikanskog samostana u Dubrovniku, 51 VIII 5).

³⁶ Vaughan HART, Peter HICKS, »On Sebastiano Serlio: decorum and the art of architectural invention«, *Paper palaces: the rise of the Renaissance architectural treatise*, (ur. Vaughan HART, Peter HICKS), New Haven – London, 1998., str. 140-157; Hanno-Walter KRUFFT, *Storia delle teorie architettoniche. Da Vitruvio al Settecento*, Roma – Bari, 1999., str. 79-87.

³⁷ Carlo BORROMEIO, *Acta synodalia dioeceseana ecclesiae Mediolanensis, pars secunda*, Brixiae: apud Societatem Brixensem, 1603. (DSD, 24-VI-1).

2. Andrea PALLADIO, *Elementi di architettura*, Bassano: Remondini, 1803., Tavola VI (Knjižnica dominikanskog samostana sv. Nikole u Korčuli).

Nadalje, samostanske knjižnice na istočnoj obali Jadrana češće čuvaju kasnija izdanja klasičnih renesansnih arhitektonskih rasprava, napose u pretiscima iz 18. stoljeća. To je na primjer slučaj dvojezičnoga (talijanskog i francuskog) ponovnog izdanja Palladijeve *I quattro libri*, koje je uredio Francesco Muttoni u devet svezaka (Venecija, 1741.), i kopije Albertijeve knjige *Dieci libri di architettura* iz kasnoga 18. stoljeća (Rim, 1784.).³⁸ Na visok stupanj recepcije arhitektonskih rasprava u samostanskim knjižnicama ukazuje i novopronađeni primjerak Palladijeve rasprave iz 1803. koju je uredio Giovanni Battista Cipriani u maloj knjižnici dominikanskoga samostana u Korčuli.³⁹ (Slika 2) Nadalje, postojanje priručnika *Elementi di architettura civile, e militare* (Rim, 1764.) Girolama Maria Fonde,

napisanoga za uporabu u Collegio Nazareno u Rimu, ukazuje da su se u samostanima podučavale osnove arhitekture, osobito u 18. stoljeću.⁴⁰

Iako su Napoli i drugi arhitekti imali relevantna znanja o vojnoj arhitekturi, od analiziranih samostana na istočnoj obali Jadrana samo je isusovački kolegij u Dubrovniku imao knjige ove tematike. Radi se o primjerku *Dell'arte militare libri cinque* (Brescia, 1584.) Girolama Cattanea s potpisom »Floriano Matyas Zara«, koji se potom nalazio u knjižnici Kraljevske gimna-

³⁸ Andrea PALLADIO, *Architettura = Architecture*, In Venetia: appresso Angiolo Pasinelli, 1740-48 (Knjižnica franjevačkog samostana u Šibeniku, P XI 11); Leon Battista ALBERTI, *I dieci libri di architettura [...] tradotti in italiano da Cosimo Bartoli*, In Roma: nella stamperia di Giovanni Zempel, 1784. (FSS, HX 10).

³⁹ Andrea PALLADIO, *Elementi di architettura [...] con i cinque ordini illustrati e ridotti a metodo facile da Gio. Battista Cipriani*, Bassano: Remondini, 1803. (Knjižnica dominikanskog samostana sv. Nikole u Korčuli).

⁴⁰ Girolamo Maria FONDA, *Elementi di architettura civile, e militare*, In Roma: nella stamperia Mainardi, 1764. (FSS, S IX 13; i ZKD, Collegium Ragusinum, CR 20.898).

zije u Dubrovniku; kopiji *Corno dogale dell'architettura militare* Pietra Sardija (Venecija, 1639.), koji je prije pripadao obitelji Gozze, a zatim ga je kupila Gimnazija;⁴¹ jedinoj knjizi koja je bila dio izvorne knjižnice Collegium Ragusinum, *Tutte l'opere* Niccolò Tartaglie (Venecija, 1592.).⁴² Knjižnice dominikanskoga i franjevačkoga samostana također su posjedovale više općih knjiga o ratnoj strategiji i povijesti, kao što su *La militia romana di Polibio* (Ferrara, 1583.) Francesca Patrizija iz Siene, *Dell'osservanza militare* (Venecija, 1577.) Francesca Ferrettija, *Il Principe ovvero l'Arte della guerra* Niccolò Machiavellija ili pak posebno brojni komentari *De bello gallico* Julija Cezara.⁴³ Ovi su tekstovi pridonijeli formiranju vojnoga etosa kod mladih plemića školovanih u samostanima, ali im nisu pružili specijalizirana i suvremena znanja o utvrđivanju. Knjižnica Klasične gimnazije u Splitu, osnovana 1700. godine pod biskupskim patronatom, pokazuje prilično sličnu situaciju s tek nekoliko generičkih tekstova o vojnoj kulturi i bez posebnih knjiga o vojnoj arhitekturi.⁴⁴

Samostanske su knjižnice također bile bogate žanrom *Mirabiliae Urbis Romae*, knjigama koje su opisivale ne samo starine Rima, nego i njegove suvremene građevine i umjetnička djela. Ove su knjige proizlazile iz čestih putovanja i kontakata koje je svaki katolički redovnički red morao održavati sa svojim sjedištem u Rimu. Dva reprints Palladijeva vodiča po Vječnome

⁴¹ Girolamo CATTANEO, *Dell'arte militare libri cinque*, In Brescia: appresso Pietro Maria Marchetti, 1584. (ZKD, CR 21.088); Pietro SARDI, *Corno dogale della architettura militare*, In Venetia: appresso i Giunti, 1639. (ZKD, A II 75).

⁴² ZKZ, gospoda 703, *Matematica e fisica*, N. 71: Niccolò TARTAGLIA, *Tutte l'opere d'arithmeticca*, In Venetia: all'insegna del Leone [eredi di Curzio Navò], 1592. (ZKD.28 CR).

⁴³ Francesco PATRIZI, *La militia Romana di Polibio, di Tito Livio e di Dionigi Alicarnasso*, In Ferrara: per Domenico Mamarelli, 1583. (FSD, 33 IV 5); Francesco FERRETTI, *Della osservanza militare*, In Venetia: appresso Camillo & Rutilio Borgomineri, 1577. (nema više prisutnih u FSD-u, ali zabilježeno u *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*, Zadar, 1830., str. N. 1970: »1970. Ferretti Francesco d'Ancona - Della Osservanza militare - Libri due - In Venetia 1577 da Camillo e Rutilio Borgomineri«); Gaius Iulius CAESAR, *Commentarii ab Aldo Manutio Paulli f. Aldi n. emendati et scholiis illustrati*, Venetiis: apud Ioannem Mariam Lenum, 1580. (FSD, 26 II 4); Gaius Iulius CAESAR, *Commentarii ab Aldo Manuccio Paulli f. Aldi n. emendati et scholiis illustrati*, Venetiis: apud Aldum, 1588. (FSD, 24 II 23); Niccolò MACHIAVELLI, *Il principe*, In Firenze: per Bernardo di Giunta, 1532. (FSD, 26 VI 5); Niccolò MACHIAVELLI, *Tutte le opere*, In Firenze: sn, 1550. (DSD, 9 VI 24); Gaius Iulius CAESAR, *C. Julii Caesaris quae extant. Cum notitia Galliae Josephi Justi Scaligeri Julii Caesaris filii*, Patavii: Ex Typographia Seminarii: apud Joannem Manfre, 1709. (Knjižnica dominikanskog samostana u Zagrebu, I 127).

⁴⁴ Joško BELAMARIĆ, Inge ŠEGVIĆ-BELAMARIĆ, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji*, Split, 1995., NN. 4, 30.

Gradu (Rim, 1618.), zajedno s *Roma sacra, e moderna* (Rim, 1725.) i *Roma antica distinta per regioni* (Rim, 1741.), pronađena su u knjižnici fratara kapucina u Škofjoj Loki u Sloveniji.⁴⁵ I drugi franjevački samostani također imaju knjige te vrste, prije svega o Rimu, poput *Roma ricercata nel suo sito* Fioravantea Martinellija (Venecija, 1664.) u Dubrovniku i francuskoga vodiča iz 18. stoljeća u maloj knjižnici franjevačkoga samostana u Pazinu. Utvrđeno je postojanje i vodiča po drugim gradovima, poput *Venetia città nobilissima* Francesca Sansovina u Šibeniku.⁴⁶ Zanimljivo je da za sada nije pronađena knjiga ovoga žanra u dominikanskim knjižnicama istočne obale Jadrana.

Detaljan pregled kataloga samostanskih knjižnica pokazuje da se krajem 17. stoljeća, a izrazitije tijekom 18. stoljeća pojavilo zanimanje za proučavanje povijesti umjetnosti i arheologije, potaknuto istraživanjima po cijelome Sredozemnom moru, posebice lokalnih starina. Isusovački kolegij u Dubrovniku također prednjači u ovome žanru s trima svescima djela *Delle antichità italiane* Gian Rinalda Carlija (Milano, 1788.), a posjedovao je i *Thesaurus antiquitatum Romanorum* te *Thesaurus Graecarum antiquitatum*. Nadalje, tu su i *Iconologia Cæsarea Ripe* (Rim, 1603.), *Le ricche minere della pittura veneziana* Marca Boschinija (Venecija, 1664.), *Descrizione della Reale galleria di Firenze* (Firenca, 1794.) i, naravno, Vasarijeve *Vite* (Sicna, 1793.).⁴⁷ Dominikanski samostan u Dubrovniku također sadrži vrijedne knjige o ranonovovjekovnoj umjetnosti, od *Vita Giorgia Vasarija* i kasnijih životopisa Giovannija Bellorija do *Saggio sopra la pittura* Francesca Algarottija.⁴⁸ U Zagrebu se u knjižnici

⁴⁵ Andrea PALLADIO, *Antiquitates almae urbis Romae, Romae: ex Typographie Camerae Apostolicæ: Sumptibus Hieronymi Bonac, 1618.* (Knjižnica kapucinskog samostana v Škofji Loki, A-C8 D6, A-E8 F12); Ottavio PANCIROLI, Francesco POSTERLA, *Roma sacra, e moderna*, In Roma: nella stamperia del Mainardi, 1725. (KSSF, *4 A-3B8 3C4); *Roma antica distinta per regioni*, In Roma: appresso il Bernabo, e Lazzarini, 1741. (KSSF, *8 A-Z8).

⁴⁶ Fioravante MARTINELLI, *Roma ricercata nel suo sito, et nella scuola di tutti gli antiquari*, In Venetia: per il Brigonci, 1664. (FSD, 15 II 4); *La ville de Rome ou description abrégée de cette superbe ville*, À Rome: chez Charles Losi, 1778. (Knjižnica franjevačkog samostana u Pazinu, F 215); Francesco SANSOVINO, Giovanni STRINGA, Giustiniano MARTINIONI, *Venetia città nobilissima, et singolare*, In Venetia: appresso Stefano Curti, 1663. (FSŠ, F II 14).

⁴⁷ Gian Rinaldo CARLI, *Le antichità italiane*, Milano: nell'Imperial monistero S. Ambrogio Maggiore, 1788-91. (ZKD, CR II 1511); Ottavio BERTOTTI SCAMOZZI, *L'origine dell'accademia olimpica di Vicenza*, In Vicenza: per Giovanni Rossi, 1790. (ZKD, CR 21.851); Marco BOSCHINI, *Le ricche minere della pittura veneziana*, In Venetia: appresso Francesco Nicolini, 1664. (ZKD, CR 20.433); *Descrizione della reale galleria di Firenze secondo lo stato attuale*, In Firenze: per Gaetano Cambiagi, 1794. (ZKD, CR 22.177). Za ostale knjige koje nisu identificirane u ZKD-u vidi: ZDZ, ms. 703, *Scienze storiche*, NN. 98, 231, 345, 346.

⁴⁸ Francesco ALGAROTTI, *Saggio sopra la pittura*, In Venetia: nella stamperia Graziosi, 1784. (DSD, 5 II 19); Giovanni BELLORI, *Le vite de' pittori scultori et architetti moderni*, In Roma: per

dominikanskoga samostana čuva talijanski prijevod *Dizionario portatile delle arti* Jacquesa Lacombea koji na koricama sadrži zanimljivu bilješku: »Poussin Nic. str. 304«. ⁴⁹ Anonimni čitatelj (redovnik?) zapisao je broj stranice sa životopisom francuskoga slikara Nicolasa Poussina. Potonja knjiga ukazuje na pojavu enciklopedijskih djela i u samostanskim knjižnicama, kao što je talijanski prijevod *Cyclopaedia: or, an Universal Dictionary of Arts and Sciences* Ephraima Chambersa (Venecija, 1748.),⁵⁰ čijih se pet svezaka nalazi kod franjevaca u Dubrovniku, ili pak kompletna Diderotova i Alembertova *Encyclopédie* u Šibeniku.

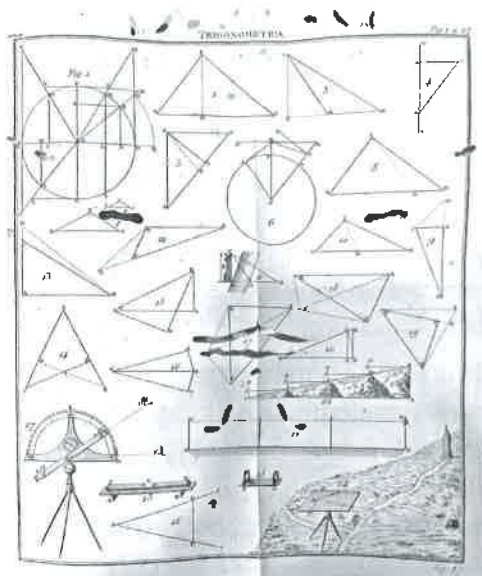
Konačno, posebno se treba osvrnuti na knjige o matematici, kojima, kao mnoge samostanske knjižnice, obiluju i one na istočnoj obali Jadrana. Od inkunabule Euklidovih *Elementa* do popularnih priručnika iz 17. i 18. stoljeća čiji su autori André Tacquet, Sébastien Leclerc i opat Deidier, navedeni su svesci o aritmetici, algebri, ravnini i geometriji tijela bili uobičajeni u različitim izdanjima, od standardnoga latinskog do talijanskih i francuskih.⁵¹ Ove su knjige bile temelj određenih znanja za redovnike-arhitekta. Trigonometrija je bila jedna od najkorisnijih primjena matematike, takozvana »Arithmetica pratica«, koja je omogućavala širok raspon mjerenja različitih vrsta korištenih u izmjeri zemljišta, astronomiji i na vojnome polju. Od 16. stoljeća su knjige o trigonometriji i njezinoj primjeni bile prisutne u samostanskim knjižnicama

il successore al Mascardi, 1728. (DSD, 24 VII 12); Giorgio VASARI, *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori et architetti*, In Bologna: per li Manolesi stampatori camerari, 1681. (DSD, 1 VIII 33).

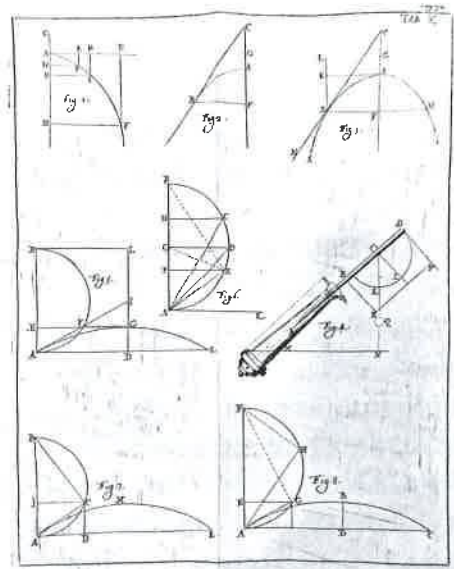
⁴⁹ Jacques LACOMBE, *Dizionario portatile delle belle arti*, In Venetia: nella stamperia Remondini, 1758. (DSZ, II 34).

⁵⁰ Ephraim CHAMBERS, *Dizionario universale delle arti e delle scienze*, In Venezia: per Giambattista Pasquali, 1748. (FSD, 25 VIII 16-21).

⁵¹ EUKLID, *Preclarissimus liber elementorum [...] in artem geometriam*, Venetiis: Erhardus Ratdolt augustensis impresso solertissimus impressit, 1482. (FSŠ, YZ IV 89, YZ IV 90); André TACQUET, *Opera mathematica [...] in collegio Societatis Iesu Lovanii*, Antwerpen: Jacob van Meurs, 1669. (FSŠ, H XI 5, H XI 7); A. TACQUET, *Elementa geometriae planae ac solidae*, Patavii: ex typographia Seminarii, 1694. (ZKD, CR 20.266); A. TACQUET, *Arithmeticae theoria et praxis*, Venetiis: ex typographia Bonifatii Viezzeri, 1740. (ZKD, CR 20.606); A. TACQUET, *Elementa euclidenae geometriae planae ac solidae*, Venetiis: ex typographia Remondiniana, 1762. (FSD, 1 VII 1-2); A. TACQUET, *Elementa geometriae planae ac solidae*, Patavii: ex typographia Seminarii, 1783. (DSZ, II 12, Pečat dominikanskoga samostana u Šibeniku na naslovnoj stranici); Sébastien LE CLERC, *Pratica di geometria in carta e in campo per istruzione della nobile gioventù*, In Roma: per Venanzio Monaldini, 1746. (FSŠ, I III 8); S. LE CLERC, *Geometria pratica*, In Venezia: per Antonio Zatta, 1796. (ZKD, CR 21.256); DEIDIER, *Elementi generali delle principali parti delle matematiche*, In Venezia: appresso Modesto Fenzo, 1761-62. (ZKD, CR II 1308); DEIDIER, *L'arithmétique des géometre, ou nouveaux élémens de mathématiques*, À Pariz: chez Pierre Mortier, 1739. (ZKD, CR II 1853).

3. Antonio CAGNOLI, *Trigonometria plana e sferica*, À Paris: Chez François Ambroise Didot, 1786., Figura 27 (Knjižnica dominikanskog samostana u Dubrovniku, III 142).

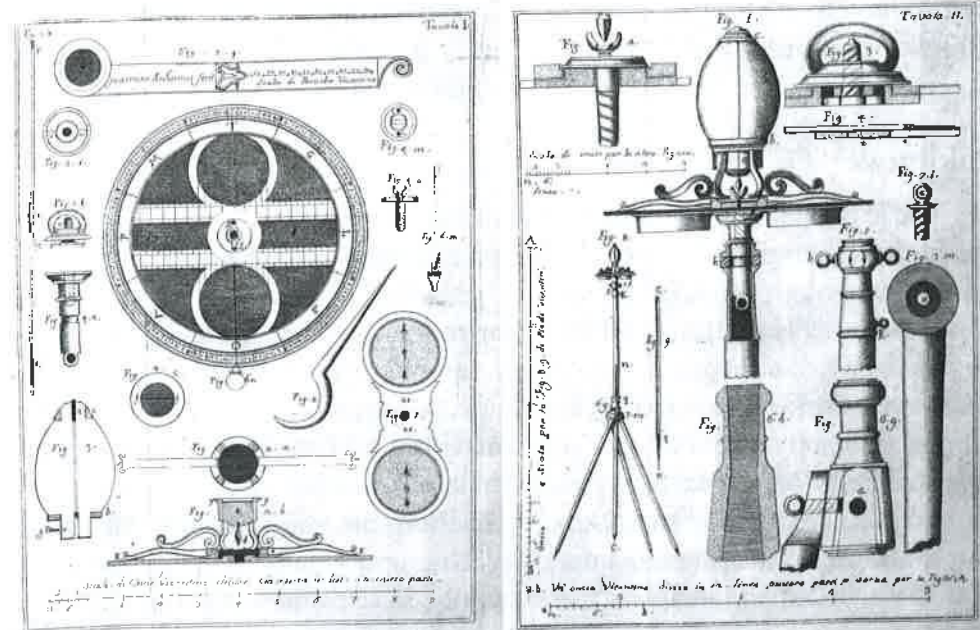

4. John KEILL, *Introductiones ad veram physicam et veram astronomiam. Quibus accedunt trigonometria*, Mediolani: excudit Francisci Agnelli, 1742., Tabula 10 (Knjižnica dominikanskog samostana u Dubrovniku, III 136).

s namjenom upravljanja samostanskim posjedima i poduke mladih plemića upravljanju obiteljskim posjedima. Knjižnica dominikanskoga samostana u Zagrebu bila je osobito dobro opskrbljena djelima o trigonometriji Antonija Cagnolija i Johna Keilla, uz primjerak Euklidovih *Elementa* iz 1780. koji je uredio Guido Grandi.⁵² (Slike 3 i 4)

Crtež, posebice tehnički crtež temeljen na geometrijskome prikazu, bio je još jedna relevantna primjena matematike za redovnike-arhitekta, a podučavao se i u samostanima. U samostanskim je knjižnicama istočne obale Jadrana zasad pronađeno nekoliko knjiga o različitim tehnikama crtanja, kao što su pokretni kvadrat i proporcionalni šestar, što znači da tehničko crtanje nije bilo neuobičajeno umijeće među redovnicima. Iako je knjižnica isusovačkoga kolegija u Dubrovniku bila najbolje opremljena ovim naslovima,

⁵² Oronce FINÉ, *Aritmetica practica*, Lutetiae Parisiorum: apud Simonem Colinaeum, 1553. (FSD, 24 II 22); Antonio CAGNOLI, *Trigonometria plana e sferica*, À Paris: Chez François Ambroise Didot, 1786. (DSZ, III 142); John KEILL, *Introductiones ad veram physicam et veram astronomiam. Quibus accedunt trigonometria*, Mediolani: excudit Francisci Agnelli, 1742. (DSZ, III 136); Guido GRANDI, *Elementi geometrici piani, e solidi di Euclide*, In Venetia: appresso Pietro Savioni, 1780. (DSZ, II 12).

5. Antonio SANGIOVANNI, Giovanni ARDUINO, *La squadra mobile, l'aritmetica e l'agricoltura*, Vicenza, Giandomenico Occhi, 1759., Tavole I-II (Knjižnica dominikanskog samostana u Dubrovniku, III 169).

vrijedi spomenuti da je i u dominikanskome samostanu u Zagrebu identificirana knjiga o crtanju.⁵³ (Slika 5)

Rastući enciklopedizam 18. stoljeća uključivao je i matematiku. Tako u samostanskim knjižnicama uz priručnike o praktičnim primjenama matematike možemo pronaći i općenita teorijska enciklopedijska djela učenih filozofa koja se bave ili čak imaju poseban dio o arhitekturi. *Elementa matheseos universae* (Verona, 1746. - 1754.) Christiana Wolffa, prisutna u isusovačkome kolegiju i franjevačkome samostanu u Dubrovniku, tipičan je primjer ove vrste sveobuhvatne višesveščane knjige.⁵⁴ Wolff je prikupio i sistematizirao u besprijekornome teorijskom okviru sve praktične primjene matematike, ali i sažeo arhitektonsko znanje u dvama posebnim poglavljima (*Elementa*

⁵³ Ottavio FABRI, *L'uso della squadra mobile*, Padova: Gattella, 1673. (ZKD, CR 21.434); C. MARCHELLI, *Trattato del compasso di proporzione*, In Milano: Giuseppe Galeazzi, 1759. (ZKD, CR 20.589); Antonio SANGIOVANNI, Giovanni ARDUINO, *La squadra mobile, l'aritmetica e l'agricoltura*, In Vicenza, Giandomenico Occhi, 1759. (DSZ, III 169).

⁵⁴ Christian WOLFF, *Elementa matheseos universae*, Halae Magdeburgicae: prostat in officina libraria Rengeriana, Renger, 1715-17 (FSD, 1 X 22-24); Ch. WOLFF, *Elementa matheseos universae*, Veronae: typis Dionisii Ramanzini, 1741-45 (ZKD, CR II 1508); Ch. WOLFF, *Elementa matheseos universae*, Veronae: typis Dionisii Ramanzini, 1746-54 (ZKD, CR II 1506).

architecturae militaris i *Elementa architecturae civilis*) s ilustracijama utvrda i arhitektonskih redova.⁵⁵ Napori generacija arhitekata na taj su način postali dostupni u ovoj sveobuhvatnoj enciklopediji matematičkih disciplina.

Zaključak

Već je iz djelomična uvida u knjižni fond dominikanskih i drugih samostanskih knjižnica na istočnoj obali Jadrana očigledno da su ranonovovjekovni naslovi iz područja arhitekture i srodnih disciplina itekako prisutni, čime se očituje ne samo kulturni obzor redovnika kao naručitelja i učitelja, nego i širi uvid u kolanje znanja i intelektualni potencijal cijele regije. Nadalje, ove su zbirke knjiga omogućavale profesionalnu podršku redovnicima-arhitektima koji su zabilježeni i u Dubrovniku u 17. stoljeću. Među njima se ističe arhitekt Republike dominikanac Tommaso Maria Napoli, autor dvaju teorijskih djela o arhitekturi. Napoli je tijekom devet godina u Dubrovniku, kao što je bila tradicija samostana u Palermu iz kojega je potjecao, vjerojatno podučio arhitekturi lokalne majstore, a možda i kojega redovnika.

Daljnja će istraživanja uz obradu većega broja samostanskih knjižnica pokazati vjerniju sliku prisutnosti knjiga o arhitekturi. Moguće je da će se i u samostanskim i drugim arhivima pojaviti još koji redovnik-arhitekt, napose u 17. stoljeću kada je navedena pojava bila najraširenija. No ishodi ovoga istraživanja, kojim se dodatno valorizira povijesni knjižni fond dominikanskih i drugih starih hrvatskih knjižnica, napose će doprinijeti boljemu očuvanju i restauraciji ugroženih primjeraka, jer bi njihov gubitak bio zaista velik u kontekstu hrvatske kulturne baštine.

⁵⁵ Ch. WOLFF, *Elementa matheseos universae*, Veronae: typis Dionisii Ramanzini, 1746-54, sv. IV (1751.), str. 249-424 (prikaz, stručni).

BETWEEN THEORY AND PRACTICE: MONK-ARCHITECTS AND PRINTED BOOKS ON ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF EARLY MODERN EASTERN ADRIATIC MONASTIC CULTURE

Jasenka GUDELJ – Cristiano GUARNERI

A partial insight into holdings of Dominican and other monastic libraries on the eastern Adriatic coast shows that early modern titles in the field of architecture and related disciplines are very present, which reflects not only the cultural horizon of friars as clients and teachers but also a broader insight into the circulation of knowledge and the intellectual potential of the entire region. Furthermore, these collections of books provided professional support to friars-architects who were also recorded in Dubrovnik in the seventeenth century. Among them stands out the Dominican architect Tommaso Maria Napoli, author of two theoretical works on architecture. During the nine years in Dubrovnik, as was the tradition of the monastery of Palermo from which he came, Napoli probably taught architecture to local masters, and perhaps to some friars.

Key words: *friars-architects, theory of architecture, early modern printed books, monastic libraries*